

Na brehách tých Dunaj viného
 O Slovanské sme ľubé mládeženci;
 A ruka w ruce na Erage ľubé rody;
 Na fine vody Dnepra zpomínati.

Uviesť ty vody doff. pravo, Bratie!
 Ho geých brehách zas budeš chodiť;
 Dáleho Dunaj od Dnepra viného,
 Keť o Slovanské vždy budeš myslieť.

na brehách Dunaja Bratom svému Remaci Bwandiči
 k. 1842 die 7. května. psal na památku
 Ludewig Samuelowicz Skho

Na obálke: 1. strana: . . .

*Na brehách širých Dunaje siného
o Slovanstve sme sobe mluvívali
a ruka v ruce na kraje Tvé rodní,
na siné vody Dněpra zpomínali.*

*Uzřeš ty vody dosti skoro, bratře,
po jejích brehách zas budeš choditi.
Daleko Dunaj od Dněpra siného,
než o Slovanstve vždy budem myslíti.*

*Bratru svému Izmaeli Ivanoviči psal na památku na brehách Dunaje l. 1842
dne 7. května Ludevít Samuelovič Štúr.*

*Báseň vznikla pri průležitosti pobytu I. I. Sreznevského na Slovensku, napí-
saná je na listovom papieri s tlačenou rytinou bratislavského hradu. Z rukopis-
nej pozostalosti L. Štúra. LAMS.*

*4. strana: B. Weinwurm — I. Vécsey: obytné domy Nová doba na Vajnorskej
ceste v Bratislave, postavené v rokoch 1934—1940. Jedno a dvojizbové byty
s úplným vybavením boli určené pre robotníkov a zamestnancov. Foto H. Fia-
lová*

*Koncovky na stranách 293, 309, 319, 362, 369, 379 sú pečate bratislavských
spolkov. K článku E. Mannovej. Foto A. B. Mann*

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horvá-
thová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján
Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Peter Slavkovský,
Viera Urbancová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

Úvod	245
Kalesný, František: Slováci v starej Bratislave	247
Gajdoš, Peter: K problematike demografického vývoja Bratislavy od konca 19. storočia do súčasnosti	259
Kovačevičová, Soňa: Ludové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. a 20. storočí	267
Kantár, Ján: Ludové stavby v prímestských častiach Bratislavy	281
Kalesný, František: Spôsob života a bývanie meštianskych vrstiev Bratislavy koncom 19. a zač. 20. storočia podľa dobových opisov	295
Kusý, Ivan: Obytné prostredie medzivojnovovej Bratislavy v slovenskej beletristickej literatúre	311
Salner, Peter: Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie	321
Paríková, Magdaléna: Služobníctvo v Bratislave v prvej polovici 20. storočia	331
Stoličná, Rastislava: Bratislavské „ludové kuchyne“ v prvej štvrtine 20. storočia	341
Feglová, Viera: Charakteristika kultúrneho kalendára Bratislavy na konci 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia	347
Luther, Daniel: Z histórie vianočných hier v Bratislave a Prievoze	355
Mannová, Elena: Spolky v Bratislave v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia	363
Nosáľová, Viera: Kroj ako reprezentatívny odev bratislavských stredných vrstiev v medzivojnovom období (1918—1938)	371
Falťanová, Lubica: Bratislavskí obchodníci v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou	381
Hlôšková, Hana: K povestovej tradícii Bratislavy	395

Skalníková, Olga: Etnografické výzkumy veľkomesta v Československu	403
Fojtík, Karel: Výzkum mesta a delnictva v zahraničnej literatúre sociologické a etnografické	413
Kovářů, Věra: Brněnská předměstí a jejich vztah k městu v 19. a 20. století	429
Svobodová, Jana: K podílu brněnských architektů na řešení bytové otázky ve 20. a 30. letech 20. století	437
Divičanová, Anna: Kontaktné zóny slovenského obyvateľstva v Maďarsku s mestským prostredím na prelome 19. a 20. storočia	443
Csanádi, Gábor — Ladányi, János: Zónové plánovanie miest a stavebné zóny v Budapešti	457
Niedermüller, Péter: Mestská kultúra — ľudová kultúra	467
Leščák, Milan: Poznámky k zameralniu etnografického výskumu Bratislavy	481

DISKUSIA

Filová, Božena: Teoretické východiská, vedecký a spoločenský cieľ úlohy ŠPZV IX-8-4 „Historické a etnografické aspekty formovania a rozvíjania socialistického spôsobu života“	486
--	-----

ROZHLADY

Za Branimirom Brataničom (Ján Podolák)	499
Bilaterálna maďarsko-slovenská národopisná konferencia (Zora Apáthyová-Rusnáková)	501
Medzinárodná konferencia „Etnokultúrne procesy, tradície a súčasnosť“ vo Evove (Milan Leščák)	504
Konferencia Medzinárodnej asociácie pre štúdium a šírenie slovenských kultúr (MAIRSK) (Viera Gašparíková)	506
Konferencia „Vesnické sídlo a dvůr v kultúrne historických, geografických a funkčných vzťahoch (archeologicko-	

-etnografické paralely“ (Juraj P o d o b a)	507	нами в словацкой беллетристической литературе	311
16. etnomuzikologický seminár v Jihlave (Soňa Burlasová)	509	Салнер, Петер: Структура братиславской семьи в первой половине 20-го века и ее эволюционные тенденции	321
Súťaž študentskej vedeckej odbornej činnosti na Katedre etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave v roku 1986 (Juraj Z a j o n c)	511	П а р и к о в а, Магдалена: Прислуга Братиславы в первой половине 20-го века	331
RECENZIE		Столлична, Растислава: Братиславские «народные кухни» в первой четверти 20-го века	341
Venkovské město 1. (Juraj P o d o b a)	512	Феглова, Вера: Характеристика культурного календаря Братиславы в первых десятилетиях 20-го века	347
S. Švecová: Lazy v 19. a 20. storočí (Ján Botík)	513	Лутер, Даниел: Из истории рождественских игр в Братиславе и Приевозе	355
H. Johnová: Šperk (Karol Strelec) .	515	М а н н о в а, Елена: Общества в Братиславе во второй половине 19-го и первой половине 20-го веков	363
Istoriko-etnografický atlas Pribaltiki — zmlédelie (Peter Slavkovský)	518	Носалева, Вера: Национальный костюм как репрезентативная одежда братиславских средних слоев в межвоенный период (1918—1938)	371
Narodna tvorčist ta etnografija 1985 (Mikuláš Nevrlý)	520	Фалтянова: Любича: Братиславские торговцы в период между двумя мировыми войнами	381
M. Stingl: Kunst der Südsee (Viktor Krupa)	522	Хлошкова, Гана: К традиции преданий г. Братислава	395
G. J. Goriň: Škirjani promisli zachidnich oblastej Ukraini (Jarmila Palíčková-Pátková)	525	С к а л н и к о в а, Ольга: Этнографические исследования крупного города в Чехословакии	403
Likarski ta hospodarski poradyky XVIII. st. (Mikuláš Mušíinka)	526	Ф о й т и к, Карел: Исследование города и рабочих в зарубежной литературе социологической и этнографической	413
Paezija baracby (Mikuláš Mušíinka)	526	К о в а р ж у, Вера: Предместья г. Брно и их отношение к городу в 19 и 20 веках	429
K. V. Kvitka: Vybrani staty (Mikuláš Mušíinka)	528	С в о б о д о в а, Яна: К доле архитекторов г. Брно в разработке жилищного вопроса в 20-ых и 30-ых годах 20-го века	437
T. Smolińska: Jo wóm trocha połosprowiom... (Gabriela Kiliánová) .	529	Д и в и ч а н о в а, Анна: Контактные зоны словацкого населения в Венгрии с городской средой на рубеже 19-го и 20-го веков	443
Paremiologičeskije issledovanija (Zuza Profantová)	531	Ч а н а д и, Габор — Л а д а н и, Янош: Зональное планирование городов и строительные зоны в г. Будапешт	457
M. Kuusi: Proverbia septentrionalia (Zuza Profantová)	533	Н и д е р м у л л е р, Петер: Городская культура — народная культура	467
A. I. Mazin: Tradicionnyje verovanija i obriady Evenkov-Oročonov (Emília Horváthová)	535	Лешчак, Милан: Замечания к направлению этнографического исследования Братиславы	481
СОДЕРЖАНИЕ		ДИСКУССИЯ	
СТАТЬИ		Ф и л о в а, Божена: «Исторические и этнокультурные аспекты формирования	
Введение	245		
Калесни, Франтишек: Словаки в древней Братиславе	247		
Гайдош, Петер: К проблематике демографического развития г. Братислава с конца 19-го века по современность	259		
Ковачевичова, Соња: Народные квартиры, районы и центры г. Братислава в 19 и 20 веках	267		
Кантар, Ян: Народные постройки в пригородных районах Братиславы	281		
Калесни, Франтишек: Образ жизни и жилье городских слоев Братиславы в конце 19-го и в начале 20-го веков	295		
Кусы, Иван: Жилая среда Братиславы в период между двумя мировыми вой-			

и развития социалистического образа жизни» — теоретические предпосылки, научные и общественные цели исследования в Чехословакии 486

ОБЗОРЫ

За Бранимиром Братаничем (Ян Подолак) 499
 Двусторонняя венгерско-словацкая этнографическая конференция (Зора Апативова-Руснакова) 501
 Международная конференция «Этнокультурные процессы, традиции и современность» в г. Львов (Милан Лешчак) 504
 Конференция Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур (МАИРСК) (Вера Гашпарикова) 506
 Конференция «Деревенское селение и двор в культурно исторических, географических и функциональных отношениях (археологическо-этнографические параллели)» (Юрай Подоба) 507
 16-ый этномузикологический семинар в г. Йиглава (Соња Бурласова) 509
 Соревнование студентской научной специальной деятельности на Кафедре этнографии и фольклористики ФФУК в Братиславе в 1986 г. (Юрай Заец) 511

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

Einleitung 245
 Kalesný, František: Die Slowaken im alten Bratislava 247
 Gajdoš, Peter: Die demographische Entwicklung der Stadt Bratislava vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart 259
Kovačevićová, Soňa: Volkswohnungen, Volksviertel und Volkszentren in der Stadt Bratislava im 19. und 20. Jahrhundert 267
 Kantár, Ján: Die Volksbauten in der Vorstadtgemeinden Bratislavas 281
 Kalesný, František: Die Lebensweise und Wohnkultur der bürgerlichen Schichten in Bratislava um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert nach zeitgemäßen Beschreibungen 295
 Kusý, Ivan: Das Wohnumfeld in Brati-

slava in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen und sein Reflex in der slowakischen Belletristik 311
Salner, Peter: Die Struktur der Bratislavaer Familie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts und ihre Entwicklungstendenzen 321
 Paríková, Magdaléna: Die Dienerschaft in der Stadt Bratislava in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts 331
Stoličná, Rastislava: Die Bratislavaer „Volksküchen“ im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts 341
Feglová, Viera: Charakteristik des Kulturkalenders der Stadt Bratislava in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts 347
Luther, Daniel: Zur Geschichte der Weihnachtsspiele in der Stadt Bratislava und in der Vorstadtgemeinde Prievoz 355
 Mannová, Elena: Die Vereine in Bratislava in der zweiten Hälfte des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts 363
Nosálová, Viera: Die Tracht als repräsentative Kleidung der Mittelschichten in Bratislava im Zeitraum von 1918 bis 1938 371
Falfanová, Ľubica: Die Kaufleute in der Stadt Bratislava in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen 381
Hlôšková, Hana: Zur Sagentradition der Stadt Bratislava 395
 Skalníková, Olga: Ethnographische Erforschungen der Grossstadt in der Tschechoslowakei 403
 Fojtík, Karel: Erforschung der Stadt und der Arbeiterschaft in soziologischen und ethnographischen Auslandsliteratur 413
 Kovářů, Věra: Vorstadtgemeinden der Stadt Brno und ihre Beziehung zur Stadt im 19. und 20. Jahrhundert 429
 Svobodová, Jana: Zum Anteil der Architekten der Stadt Brno an der Lösung der Wohnungsfrage in 20. und 30. Jahren des 20. Jahrhunderts 437
 Divičanová, Anna: Kontaktzonen der slowakischen Bevölkerung in Ungarn mit den Stadtmilieu um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert 443
 Csánádi, Gábor — Ladányi, János: Zonenplanung der Städten und die Bauzonen in Budapest 457
 Niedermüller, Péter: Stadtkultur — Volkskultur 467
Leščák, Milan: Bemerkungen zur Orientation der ethnographischen Erforschungen der Stadt Bratislava 481

DISKUSSION

- Filová, Božena: Theoretische Ausgangspunkte, wissenschaftliches und gesellschaftliches Ziel der Forschungsaufgabe „Historische und ethnokulturelle Aspekte der Formierung und Entwicklung der sozialistischen Lebensweise“ in der Tschechoslowakei 486

RUNDSCHAU

- Branimir Bratanič ist gestorben (Ján Podolák) 499
 Bilaterale ungarisch-slowakische ethnographische Konferenz (Zora Apáthyová-Rusnáková) 501
 Internationale Konferenz „Ethnokulturelle Prozesse, Traditionen und die Gegenwart“ in Lwow (Milan Leščák) 504
 Die Konferenz der Internationalen Assosiation für Studium und Verbreitung der slawischen Kulturen (MAIRSK) (Viera Gašpariková) 506
 Konferenz „Die Dorfsiedlung und das Hof in kultur-historischen, geographischen und funktionellen Beziehungen (archäologisch-ethnographische Parallelen)“ (Juraj Podoba) 507
 16. ethnomusikologisches Seminar in Jihlava (Soňa Burlasová) 509
 Der Wettbewerb der ethnographischen wissenschaftlichen Studentenbetätigung an der Universität J. A. Komenskýs in Bratislava im J. 1986 (Juraj Zajonc) 511

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE

CONTENTS

ARTICLES

- Introduction 245
 Kalesný, František: Slovaks in Old Bratislava 247
 Gajdoš, Peter: On the problems of demographic development of Bratislava from the end of the 19th century till the present time 259
 Kovačevičová, Soňa: Folk flats, quarters and centres of Bratislava in the 19th and 20th century 267
 Kantár, Ján: Folk constructions in the suburban parts of Bratislava 281
 Kalesný, František: The way of life and dwelling of the citizen strata of

- Bratislava by the end of the 19th at the beginning of the 20th century 295
 Kusý, Ivan: Dwelling environment of the inter-war Bratislava in Slovak literature 311
 Salner, Peter: The structure of the family in Bratislava in the first half of the 20th century and its trends of development 321
 Paríková, Magdaléna: Servants in Bratislava in the first half of the 20th century 331
 Stoličná, Rastislava: The Bratislava "folk quisines" in the first quarter of the 20th century 341
 Feglová, Viera: Characterization of the cultural calendar of Bratislava at the end of the 19th c. and in the first decades of the 20th century 347
 Luther, Daniel: From the history of Christmas plays in Bratislava and Prievoz 355
 Mannová, Elena: Associations in Bratislava in the second half of the 19th century and in the first half of the 20th c. 363
 Nosálová, Viera: Folk costume as a representative dress of the Bratislava middle strata within the inter-war period (1918—1938) 371
 Falfánová, Lubica: Shopkeepers in Bratislava within the interwar period 381
 Hlôšková, Hana: On the tradition of tales in Bratislava 395
 Skalníková, Olga: Ethnographic researches of the city in Czechoslovakia 403
 Fojtík, Karel: Research of town and workers in foreign sociological and ethnographic literature 413
 Kovářů, Věra: The suburb of Brno and their relations towards the city in the 19th and 20th century 429
 Svobodová, Jana: On the contribution of the architects from Brno to the solution of housing problems in twenties and thirties of the 20th century 437
 Divičanová, Anna: Contact zones of the Slovak population in Hungary with the city environment at the turn of the 19th and 20th centuries 443
 Csánádi, Gábor — Ladányi, János: Zonal planning of cities and building zones in Budapest 457
 Niedermüller, Péter: The city culture — folk culture 467
 Leščák, Milan: Notes on the orientation of ethnographic research of Bratislava 481

Bratislavský znak z erbovej listiny kráľa Žigmunda z r. 1436.
Archív mesta Bratislavy. Repro H. Bakaljarová

Mestské či dokonca veľkomestské prostredie stálo ešte v nedávnej minulosti akoby „za hranicami“ záujmu národopisnej vedy. V podmienkach historického a spoločenského vývinu Slovenska zdal sa takýto prístup svojím spôsobom logický. Väčšina obyvateľstva žila na vidieku a zaoberala sa najmä poľnohospodárstvom a chovom dobytka. Roľníctvo i svojou početnosťou predstavovalo spoločensky a kultúrne najstabilizovanejšiu vrstvu nášho národa.

Neúplnosť takéhoto pohľadu vystúpila do popredia už v súvislosti s procesmi socialistickej industrializácie a urbanizácie krajiny a vedeckým spoznávaním ich vplyvov na štruktúru obyvateľstva, na zmeny jeho spôsobu života a kultúry. Záujem sa postupne obracia na výskum dejín spôsobu života robotníckej triedy, najskôr na vidieku, neskôr ale aj v prostredí, ktoré je pre ňu charakteristické — v meste, resp. veľkomeste, reprezentovanom na Slovensku predovšetkým Bratislavou.

Na potrebu a aktuálnosť komplexného štúdia veľkomestského prostredia — a to nielen z hľadiska vedy, ale najmä z hľadiska celospoločenského — upozornilo číslo 1/1985 časopisu „Slovenský národopis“, venované 40. výročiu oslobodenia Bratislavy Sovietskou armádou a ocenené Radou Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislavy. Už prvý súbor štúdií, ktorý sme tu uverejnili ukázal, že výskum problematiky má svoj konkrétny spoločenský a vedecký zmysel a cieľ, a to práve v súčasnosti, kedy sa z Bratislavy stáva moderné socialisticke veľkomesto. Poukázal však súčasne i na nevyhnutnosť ďalšieho systematickejšieho a koordinovanejšieho výskumu, v tom i na potrebu konfrontácie s poznatkami a postupmi štúdia tejto problematiky v iných mestách.

Ako logická a pozitívna sa ukázala možnosť vnútornej československej, ale i medzinárodnej konferencie, v tom i miest — Bratislavy a Budapešti. Národopisný ústav SAV spolu s partnerským maďarským akademickým pracoviskom MTA Néprajzi Kutató Csoport a ďalšími československými a slovenskými organizáciami (Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV a ď.) pripravili priestor na prezentáciu a komparáciu výsledkov výskumu. V dňoch 30. 9.—2. 10. 1986 usporiadali v Piešťanoch pracovný seminár Život a bývanie veľkomestskej rodiny v prvej polovici 20. storočia. Príspevky — z ktorých podstatnú časť sprístupňujeme v tomto čísle časopisu — boli rozdelené do troch blokov: stavitelstvo a bývanie; duchovná a sociálna kultúra; teória a metodológia výskumu. Veľká časť slovenských, českých a maďarských etnografov i odborníkov z iných vedných disciplín (sociológie, architektúry, archívniectva, ochrany pamiatok, práva i ď.) opätovne potvrdila aktuálnosť tejto problematiky, konkrétne potrebu spoznania stavu na prelome 19. a 20. storočia, ktoré obdobie vytváralo napr. v Bratislave kvalitatívne predpoklady formovania tých základov a elementov spôsobu života obyvateľov mesta, bez poznania ktorých nemôžeme dobre pochopiť súčasné procesy a nemôžeme najmä pomôcť v ich ďalšom pozitívnom usmerňovaní. Referáty a diskusia priniesli impulzy pre ďalšie štúdium, ukázali, že veľkomesto predstavuje nové, vďačné pole národopisnej pôsobnosti. Ide totiž o okruh problémov, kde etnografia so svojimi špecifickými poznávacími zámermi a metódami má čo povedať i v širšom vedeckom a spoločenskom meradle.

REDAKCIA

Blok uverejňovaných príspevkov o Bratislave pripravil Peter Salner

ŠTRUKTÚRA BRATISLAVSKEJ RODINY V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA A JEJ VÝVINOVÉ TENDENCIE

PETER SALNER

Národopisný ústav SAV, Bratislava

V príspevku sa pokúšam osvetliť základné komponenty, ktoré determinovali štruktúru bratislavskej rodiny v prvej polovici nášho storočia. V záujme hlbšieho pochopenia problematiky analyzujem aj niektoré aspekty výberu manželského partnera (najmä merateľné, t. j. spoločnosťou kontrolovateľné kritériá), pretože ich riešenie ovplyvňovalo štruktúru a formu rodiny, a zároveň odrážalo vnútorné vzťahy medzi jej členmi.

Východiskom analýzy boli v prvom rade publikované výsledky sčítaní ľudu v Československu v rokoch 1921 a 1930,¹ a excerptá z bratislavského denníka *Pressburger Zeitung*² (ide o roky 1896, 1902, 1909, 1913, 1921, 1922) teda z obdobia zániku Rakúsko-uhorskej monarchie a prvých rokov existencie predmníchovskej Československej republiky.

Väčšinu použitých údajov tvoria štatistické poznatky, ktoré sa vzťahujú na mesto ako celok. Z administratívnych príčin som však nemohol použiť konkrétne sčítacie hárky, ktoré obsahujú podrobné a presné informácie o jednotlivých rodinách či domácnostiach. Plánovanú a prakticky preverenú metodiku výskumu som mohol preto aplikovať len v obmedzenej miere, na vzorke 344 rodín z tzv. Mestských domov na Trenčianskej a Miletičovej ulici.³ Boli postavené začiatkom tridsiatych rokov a svo-

jím charakterom a zložením obyvateľstva sú porovnateľné s bratislavskými sídliskami vybudovanými po druhej svetovej vojne. Bývali tu prevažne rodiny zamestnancov mestských podnikov a inštitúcií (napr. elektrární a plynární, električkovej a železničnej dopravy, policajného riaditeľstva, správy pôšt, Krajského úradu, Zemského úradu pre vojnových poškodencov, trhoví zriadení atď.). Z hľadiska profesií prevládali robotníci a nižší úradníci, ale aj čelníci, typografi, zametači a poštovní doručovatelia.

Túto vzorku nemožno považovať za reprezentatívnu pre bratislavské prostredie. Napriek tomu sa však domnievam, že použitý materiál dáva objektívnu výpoveď o skúmaných problémoch a dovoľuje vytvoriť aj modelové schémy vzťahov medzi mužom a ženou, rodičmi a deťmi.

V sledovanom časovom období ovplyvnili štruktúru bratislavskej rodiny spoločenské a demografické procesy, ktoré prebiehali od konca 19. storočia. Prevládajúcim etnickým elementom boli príslušníci maďarskej, a najmä nemeckej národnosti, ktorí svojím počtom prevyšovali Slovákov.⁴ Po vzniku prvej Československej republiky v roku 1918 došlo k výraznej zmene vzájomného pomeru týchto etník. Najmä zásluhou prí-

levu obyvateľstva zo širokého okolia stúpol podiel slovenského etnika. Pribudli prisťahovalci z Čiech, medzi ktorými prevládali osoby s vysokou úrovňou vzdelania a kvalifikácie. Naopak, počet Maďarov a Nemcov klesol. Pestrú etnickú mozaiku dopĺňal „relatívne veľký počet obyvateľov židovského pôvodu, ktorí tvorili viac-menej kompaktný hospodársky a spoločenský celok, pričom jedna časť sa hlásila k nemeckej národnosti, druhá k maďarskej a tretia sa po prevrate hlásila dokonca k samostatnej národnosti“,⁵ ako aj početné skupiny Chorvátov, Bulharov, Cigánov atď.

Z konfesijného hľadiska predstavovali prevládajúcu zložku bratislavského obyvateľstva katolíci. Koncom 19. storočia tvorili asi trojštvrťinovú väčšinu, pričom počet protestantov a židovských veriacich bol približne rovnaký.⁶ Postupne, najmä po r. 1918 sa tento pomer zmenil (porovnaj tab. 4). Ďalším charakteristickým znakom je, že po roku 1918 sa zvyšuje počet osôb, ktoré sa nehlásia k žiadnemu náboženstvu a aj pri sobášii uvádzajú, že sú bez vyznania.

Komplikovaná bola sociálna štruktúra Bratislavy. Z údajov tabuľky 1 jednoznačne vyplýva, že už v roku 1921 malo

TAB. 1

SOCIOPROFESIONÁLNE ZLOŽENIE OBYVATEĽSTVA⁷

Skupina	Počet osôb	% vzorky	Z toho % žien	Počet osôb	% vzorky	Z toho % žien
samostatní	14 065	25,4	47,8	16 636	22,9	38,5
nájomcovia	31	0,1	3,2	33	0,1	18,2
úradníci	10 471	18,9	24,8	13 876	19,1	25,1
uční	1 804	3,3	15,5	2 150	3,0	22,1
robotníci	23 600	42,6	29,4	23 947	33,0	28,3
nádenníci	1 652	3,0	31,8	950	1,3	24,8
zriadení domáce		ne uve d e n é		8 270	11,5	19,1
služobníctvo	3 766	6,7	98,7	6 617	9,1	99,6
spolu	55 389	100,0	33,9	72 501	100,0	35,3

mesto charakter dôležitého administratívno-správneho centra. Do roku 1930 sa tento trend ešte zvýraznil. Preto tvorili v roku 1921 robotníci síce najpočetnejšiu, nie však väčšinovú zložku ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Neskôr ich percentuálny podiel dokonca podstatne klesol, kým zastúpenie osôb zamestnaných v administratíve a službách vzrástlo.

Osobitnú skupinu predstavovalo domáce služobníctvo. Reprezentovalo širokú škálu osôb poverených správou, upratovaním a strážením domu alebo bytu, resp. určených na osobné služby. Príznačná bola skutočnosť, že bývali

v domácnosti svojho zamestnávateľa, čím nevyhnutne zasahovali aj do vzťahov v rodine. Zároveň ich to však robilo „závislými na zárobkových zdrojoch hlavy rodiny“, preto boli v štatistikách zaradení medzi osoby bez vlastného zdroja príjmov.⁸ Charakteristické je, že takmer 99 % domáceho služobníctva tvorili ženy.

Tabuľka 1 dokumentuje tiež rozdiely medzi mierou a charakterom zamestnanosti mužov a žien. Tieto sa premietali aj do postavenia príslušníkov oboch pohlaví v rodine a spoločnosti. Medzi osobami zárobkovo činnými nachádzame približne tretinu žien. V rubrike „bez vlastného povolania“ bolo zastúpenie

žien takmer trojštvrтинové (72,9 %). Nerovnosť sa odrážala aj v charaktere vykonávanej profesie. S výnimkou domáceho služobníctva a domácych výrobcov sa tu vždy stretávame s väčšou alebo menšou prevahou mužov. S určitou dávkou zjednodušenia možno konštatovať, že čím vyššiu úroveň vzdelania alebo kvalifikácie dané zamestnanie vyžadovalo, tým menšie percento žien ju vykonávalo.

Zo vzorky vyplýva, že podiel zamestnaných žien bol nízky, pričom sobáš alebo narodenie dieťaťa znamenalo obyčajne, že žena ostala v domácnosti. Len 42 vydatých žien (12,7 %) pracovalo. Vo väčšine prípadov išlo o mladé, ešte bezdetné manželstvá, resp. rodiny s odrastenými deťmi, ktoré už nebývali s rodičmi alebo sa dokázali postarať o seba a súrodencov. Mnohé ženy pracovali doma (domáce krajčírky, modistky) alebo na skrátenej úväzok (upratovačky, posluhovačky, kuchárky a pod.).

Spomínanú skutočnosť nepriamo ilustrujú aj informácie o úrovni vzdelania. Z celoslovenského hľadiska vyšla Bratislava najlepšie (v roku 1930 bolo negramotných 1,6 % obyvateľov, kým priemer bol 8,2 %). Aj tu však v plnej miere platilo, že „ve znalosti čtení a psaní mužů a žen jsou značné rozdíly. Muži vykazují vždy nižší procento negramotných nežli ženy...“⁹

Ako vidno, vo väčšine prípadov muž svojím príjmom rodinu živil alebo aspoň určoval jej životnú úroveň. Väčšina žien po svadbe alebo narodení detí ostávala v domácnosti. Preto v naprostej väčšine rodín bol vo funkcii „prednostu domácnosti“ uvádzaný muž.

Tak výber manželského partnera ako aj štruktúru rodiny determinoval aj trvalý intenzívny prírastok obyvateľstva. V relatívne krátkej dobe stúpol počet Bratislavčanov z 52 411 v roku 1890 až na 123 844 obyvateľov v roku 1930.¹⁰ Tento obrovský, takmer trojnásobný vzrast (porovnateľný len so sta-

TAB. 2

RODISKÁ OBYVATEĽOV
BRATISLAVY¹²

Rodisko	Rok 1921	% vzorky	Rok 1930	% vzorky
Bratislava	36 053	38,7	42 884	34,6
Slovensko	27 691	29,7	41 478	33,5
iná krajina ČSR	15 784	17,0	25 072	20,3
cudzina	13 566	14,6	14 344	11,6
spolu	93 094	100,0	123 778	100,0

vom po druhej svetovej vojne) vyplynul predovšetkým z migračných pohybov. Potreba nekvalifikovaných pracovných síl vyvolala prísťahovalectvo z blízkych obcí a okresov, odkiaľ pochádzala väčšina nových obyvateľov.¹¹ Kvalifikovaní odborníci však prichádzali najmä z českých krajín, ale aj z cudziny.

Do migračných procesov vstupovali v prvom rade jednotlivci v mladšom veku, menej už manželia či celé rodiny. Súčasťou adaptácie na podmienky nového prostredia bolo aj hľadanie manželského partnera a založenie rodiny. V zložitých podmienkach veľkého mesta nemohli fungovať tradičné normy už preto, že chýbala možnosť sociálnej kontroly zo strany rodiny a lokálneho spoločenstva. V anonymnom a heterogénnom bratislavskom prostredí narastali

TAB. 3

DETI PODĽA MANŽELSKÉHO
PŮVODU¹³

Rok	Počet a % manželských detí	Počet a % nemanželských detí
1902	1433 80,5	346 19,5
1909	1873 80,0	467 20,0
1913	1869 82,6	391 17,4
1921	1850 81,4	422 18,6
1922	1817 82,8	378 17,2
spolu	8842 81,5	2004 18,5

javy na vidieku neznáme alebo okrajové:

a) Signifikantný je výrazný vzrast počtu slobodných matiek a nemanželských detí (pozri tab. 3). Hoci tento problém bol aktuálny aj v roľníckom prostredí, vo väčšine slovenských obcí (už kvôli početným sankciám) bol zriedkavým javom.¹⁴ V Bratislave sa v rozpätí dvadsiatich rokov (1902—1922) pohyboval podiel nemanželských detí medzi 17,2—20,0 %. Každé piate až šieste živonarodené dieťa bolo teda nemanželské, pričom tento stav možno považovať za dlhodobý a stabilizovaný. Vo vzorke sa objavujú aj rozvedené manželstvá, príp. spolužitie druhu s družkou (9, resp. 7 prípadov), ktoré boli v dedinskom prostredí prakticky neznáme.

b) Rovnaký konfesiónálny pôvod manželov predstavoval na vidieku jeden zo základných predpokladov uzavretia manželstva. Významnú, aj keď menšiu, úlohu zohrávalo toto kritérium aj v meste. Z tab. 4 vidno, že viac ako 80 % manželských párov boli rovnakého náboženstva. Nábožensky miešané manželstvá však neboli ojedinelým javom a v ďalšom období ich počet sústavne

TAB. 4

SOBÁŠE PODLA
NÁBOŽENSTVA PARTNEROV¹⁵

Rok	Rím. kat.	Protest.	Žid.	Miešané	Spolu
1902	60,7	3,9	16,5	18,9	387
1909	65,2	6,2	14,5	14,1	696
1913	69,0	6,1	10,1	14,8	783
1921	68,7	3,2	11,9	16,2	1107
1922	52,0	5,1	14,7	28,2	641
spolu	64,3	4,8	13,0	17,9	3614

vzrastal, takže v roku 1922 už predstavovali viac ako štvrtinu všetkých sobášov.

Konfesiónálne miešané manželstvá prinášali neraz problémy nielen pre

partnerov a ich najbližšie okolie, ale aj pre štátne a cirkevné inštitúcie. Riešením sa mal stať zákon, schválený parlamentom v roku 1890. Podľa neho z nábožensky zmiešaného manželstva narodení synovia museli prijať náboženstvo otca, dcéry zas náboženstvo matky, a to aj v prípade, ak sa obaja rodičia dohodli a súhlasili s rovnakou konfesiou pre všetky deti.¹⁶

c) Dosiaľ uvedené poznatky jednoznačne dokazujú, že na rozdiel od dedinského prostredia v podmienkach veľkého mesta nemohla zohrávať lokálna endogamia dôležitejšiu úlohu v procese výberu partnera. Z nepriamych dokladov vidno, že to isté platí aj o etnickej endogamii manželov.

d) Rozdiely v zamestnanosti a jej charaktere, úrovni vzdelania mužov a žien odsúvajú pri výbere partnerov ešte do pozadia tieto kritériá, ktoré patria v súčasnosti pri voľbe manželských partnerov k najvýznamnejším.

e) Ako jeden z určujúcich faktorov sa javí v danom období sociálno-ekonomický status. Najmä vo vyšších a stredných vrstvách mestského obyvateľstva „... pretrvávala pri výbere partnera kalkulácia a ženský „plus majetok“ (veno) bol vítaným prílepením...“¹⁷ Skutočnosť, že dochádzalo k manželstvám, uzavretým na základe vzájomných sympatií, neznamenala ešte narušenie platnosti princípu sociálnej endogamie, takže „sobáš továrnik so služkou bol častejší v románe než v živote“.¹⁸

Dodržiavanie tohto kritéria v meštianskych vrstvách zabezpečovali ekonomické faktory, ale aj skutočnosť, že dĺžka spolužitia manželov v Bratislave umožňovala fungovanie spoločenskej kontroly.

Zložité spoločenské zmeny sa odrážali nielen v migračných makroprocesoch (veď nadpolovičná väčšina obyvateľov, žijúcich v roku 1930 trvalo v Bratislave, sa narodila mimo mesta),¹⁹ ale premie-

tali sa aj vo forme a štruktúre rodiny:

a) Prevládali tzv. „rodinné domácnosti“, založené na spolužití priamych príbuzných (rodičia—deti, súrodenci). V roku 1921 predstavovali tieto rodiny 71,8 % vzorky.²⁰

b) Skutočnosť, že veľká časť obyvateľov žila v Bratislave len krátko, sa prejavila v pomerne veľkom počte domácností, tvorených jedinou osobou. V roku 1930 predstavovali tieto domácnosti 7 % vzorky.²¹

c) Prirodzeným dôsledkom bola aj prevaaha jednoduchých foriem rodiny, malých počtom osôb aj generácií (pozr. tab. 5). Prípady spolužitia rodičov s rodinami

TAB. 5

POČET DETÍ V RODINE²²

Počet detí	Rok 1921	% vzorky	Rok 1930	% vzorky	Spolu
0	7 270	36,8	11 177	37,8	37,4
1	4 402	22,3	8 067	27,3	25,3
2	3 324	16,8	5 597	18,9	18,1
3	2 100	10,6	2 449	8,3	9,2
4 a viac	2 671	13,5	2 275	7,7	10,0
spolu	19 767	100,0	29 565	100,0	100,0

dospelých detí boli pomerne zriedkavým javom. Štatistické údaje nie sú jednoznačné, pretože sa opierajú o vzťah k vekovo a príbuzensky nedefinovanému „prednostovi domácnosti“. Napriek tomu je zrejmé, že v roku 1930 reprezentovali zložené rodiny minimálne 10,8 % vzorky, pravdepodobne o čosi viac. Už vzhľadom na charakter osídlenia však netvorili viac ako 15—20 % bratislavských rodín. Okrem ojedinelých prípadov (približne 1 % vzorky) sa skladali z manželského páru rodičov a rodiny jedného z detí.²³ Medzi obyvateľmi Mestských domov boli zložené rodiny ojedinelým javom (3,5 % vzorky). Išlo vždy o trojgeneračné formy, ktoré boli (až na jednu výnimku) neúplné.

d) Krátkodobosť trvania väčšiny man-

želstiev ilustrujú údaje tab. 5. Viac ako tretina domácností (37,8 %) bola bezdetná. Početné zastúpenie mali aj rodiny s jedným, resp. dvoma deťmi. Situáciu charakterizuje nepriama úmernosť: čím viac detí, tým menšie zastúpenie vo vzorke. Pre prevažne katolícke prostredie je spomenutý trend atypický. Možno ho pripísať vplyvu mestského prostredia, ale skôr je potvrdením krátkodobej existencie mnohých mladých manželstiev.

Uvedené závery ilustruje aj sledovaná vzorka. Početne zastúpená je manželská rodina B (14,8 %). Najfrekventovanejšími formami boli dvojgeneračné rodiny CA (23,2 %) a najmä BA (47,7 %). Dvojgeneračná skladba, charakteristická pre súčasné mestské sídliská,²⁴ dokumentuje vekové zloženie obyvateľov. Prevládali mladé manželstvá s deťmi do 15 rokov, kým príslušníci strednej, a najmä najstaršej vekovej skupiny boli zastúpení v podstatne menšej miere (31 osôb, t. j. 4,8 % dospelého obyvateľstva v dôchodkovom veku).

TAB. 6

RODINY PODLA POČTU GENERÁCIÍ

Rodiny	Úplné	Neúplné	Spolu	% vzorky
jednogene- račné	68	7	75	21,8
dvojgene- račné	227	30	257	74,7
trojgene- račné	1	11	12	3,5
štvorgene- račné	—	—	—	—
Spolu	296— 86,0 %	48— 14,0 %	344	100,0

e) V Bratislave prevládali rodinné domácnosti. Tab. 7 však dokumentuje, že neraz dochádzalo k spolužitiu rodiny s inými skupinami obyvateľstva.

V prvom rade bývali v domácnosti zamestnanci (tovariši, najmä však domáce služobníctvo) a podnájomníci. V oboch

TAB. 7

OBYVATELIA ROZŠÍRENÝCH
DOMÁCNOSTÍ²⁵

Skupina	Rok 1921	% vzor-ky	Rok 1930	% vzor-ky	Spolu
zamestnanci	4 647	5,6	7 893	6,4	5,8
podnájomníci	8 875	12,2	7 178	7,8	7,4
nocľazníci	333	0,1	1 266	1,0	0,7
spolu	13 855	14,9	16 337	13,2	13,9

prípadoch išlo o spolužitie s malým počtom cudzích ľudí (obyčajne s jedným). Väčší počet služobníkov či prijatie celej rodiny do podnájmu bolo neobvyklým javom.

Porovnanie stavu v roku 1921, resp. 1930 signalizuje pokles rozšírených domácností a zmenu v ich zložení. Ťažká ekonomická situácia a bytová kríza po 1. svetovej vojne spôsobili, že mnoho rodín si prilepšovalo vydávaním izieb do podnájmu. Stabilizácia pomerov sa odrazila vo výraznom poklese počtu podnájomníkov, kým podiel domáceho služobníctva stúpol.

Možno teda zhrnúť, že v medzivojnovom období prevládali v bratislavskom prostredí domácnosti obývané jednoduchými rodinami, malým počtom osôb aj generácií. Vzťahy medzi manželmi determinoval vyšší zárobkový a profesionálno-vzdelanostný status muža, ktorý živil rodinu a reprezentoval ju na verejnosti. Žena viedla domácnosť a starala sa o deti.

Tomuto základnému modelu nemožno pripisovať všeobecnú platnosť. Konkrétne podmienky (zamestnanosť žien, vyššia úroveň príjmu niektorých vrstiev a pod.) vyžadovali a vynucovali iné riešenie.

V chudobnejších zložkách obyvateľstva nemohli neraz ženy dlhodobo opustiť zamestnanie. Pri prevahe jednoduchých rodín (pričom rodičia a príbuzní žili obyčajne na vidieku) sa museli hľadať náhradné riešenia. Už aj preto, že malý počet detí v rodine nedovoľoval aplikovať roľnícky model starostlivosti väčších detí o mladších súrodencov. Niekedy preto prichádzali mladší príbuzní z vidieka, alebo deti odchádzali k starým rodičom. Prejavovali sa aj rôzne formy vzájomnej výpomoci alebo opatera detí za peniaze.²⁶

S iným riešením sa stretávame v sociálne vyšších vrstvách bratislavskej spoločnosti. V remeselníckych rodinách sa do vedenia domácností a opateru detí zapájali neraz učni, v meštianskych zas domáce služobníctvo. Jeho časť sa priamo špecializovala na opateru detí a ich výchovu.

Naša sonda do štruktúry bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia priniesla mnoho zaujímavých poznatkov o mechanizmoch jej formovania sa a vývoja. Poukázala i na množstvo analógií s procesmi, ktoré sa dosiaľ pokladali za špecifické pre Bratislavu po roku 1945. Preto sa domnievam, že po prvej sonde treba ďalšie výskumy metodicky orientovať dvoma smermi:

A. Porovnať bratislavský stav v prvej polovici 20. storočia so situáciou v iných slovenských mestách. Len takýto porovnávací výskum môže dať odpoveď na otázku, čo je z hľadiska historických a etnokultúrnych aspektov všeobecne mestské a čo špecifické pre Bratislavu;

B. Aj neúplný materiál jednoznačne poukázal na výraznú sociálnu diferenciáciu bratislavskej rodiny. Ďalšie výskumy by sa mali zamerať na problém, či a akú úlohu v uvedenom procese diferenciácie zohrávali etnokultúrne tradície, teda i etnická príslušnosť jej členov.

- 1 Používam pramene publikované in: Volkszählung in der Tschechoslovakischen Republik vom 15. II. 1921. II. Teil, Beruf der Bevölkerung. Prag 1925; Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. Díl III., Ostatní data demografická. Praha 1927; resp. Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III., Ostatní data demografická. Praha 1937; Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl IV., část 2, Domácnosti a rodiny. Praha 1938.
- 2 Z nemecky vychádzajúceho denníka excerptovala A. Salnerová. Originály sú uložené v Oddelení vedeckých informací NÚ SAV.
- 3 Použil som súpis obyvateľov Mestských domov z roku 1933, na ktorý ma (spolu s inými materiálmi) upozornila dr. E. Mannová. Originály sú v Štátnom ústrednom archíve v Bratislave.
- 4 PROVAZNÍK, D.: Národnostné pomery v Bratislave. In: Dejiny Bratislavy. Bratislava 1979, s. 231.
- 5 Tamtiež, s. 231.
- 6 V roku 1890 žilo v Bratislave 74,7 % katolíkov, 11,3 % protestantov a reformovaných, 10,3 % Židov. (Podľa Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band IV. Pressburg und der Pressburger Komitat, 1898, s. 177. (Aj keď matriky sobášov nezachytili všetky prípady (porovnaj noticku Eine Beschwerde der Pressburger Rabbiners. Pressburger Zeitung, 1896, č. 192, 14. 7., s. 3, ktorá prináša sťažnosť, že mnohí bratislavskí Židia opúšťajú svoje zvyky alebo si volajú iných rabínov. Z nasledujúcich reakcií vyplýva, že s podobnými problémami sa stretávajú aj príslušníci iných konfesií), považujem údaje tab. 4 za reprezentatívne. Zmeny vzájomného pomeru sú teda predovšetkým dôsledkom migračných pohybov obyvateľstva.
- 7 Podľa cit. Sčítání 1921/II: Tab. 1: Povolanie a postavenie v povolanií prítomného obyvateľstva podľa tried a povolania. Trieda A—E, s. 43; Sčítání 1930/II: Tab. 4: Pomer k povolaniu a postavenie v povolanií osôb činných v triedach podľa pohlaví a okresov. Trieda A—F, s. 212. Do tabuľky som zaradil aj domáce služobníctvo, ktoré štatistiky uvádzajú medzi osobami bez vlastného zdroja príjmov.
- 8 Sčítání 1930/II, s. 12.
- 9 Sčítání 1930/III, s. 13.
- 10 PROVAZNÍK, D.: c.d., v pozn. 3, s. 231.
- 11 Pozri Sčítání 1921/III, Tab. 12: Rodište obyvateľstva väčších miest, s. 98; Sčítání 1930/III: Tab. 4: Predošlé bydlisko obyvateľstva väčších miest, resp. mestských aglomerácií podľa okresov, s. 209 a n.
- 12 Spracované podľa Sčítání 1921/III: Tab. 11: Obyvateľstvo podľa rodišťa, s. 80; Sčítání 1930/III: Tab. 1: Prítomné obyvateľstvo podľa okresov a rodišťa, s. 17.
- 13 Spracované podľa pravidelných údajov, publikovaných každý týždeň v denníku Pressburger Zeitung. Výsledky neovplyvnili prípady spolužitia bez sobáša (druhdružka), ktoré v roku 1921 predstavovali približne 1 % vzorky (podľa Sčítání 1921/III: Tab. 2: Obyvateľstvo podľa pomeru k majiteľovi bytu, s. 12).
- 14 Porovnaj napr. príspevky zo seminára Morálka v tradičnom ľudovom prostredí. In: Národop. Inf., 1984, č. 3, s. 58—107.
- 15 Vyhodnotené podľa údajov, publikovaných každý týždeň v denníku Pressburger Zeitung.
- 16 Podľa článku In der Frage der Religion der Kinder. Pressburger Zeitung, 1896, č. 321, 21. 11., s. 3.
- 17 ROSENBAUM, H.: Kriterien und Strategien der Brautwahl bei Bauern, Handwerkern, Heimarbeitern, Bürger und Fabrikarbeitern im 19. Jahrhundert. In: Die Braut. Geliebt, verkauft, getauscht, geraubt. Zur Rolle der Frau im Kulturvergleich. Köln 1985, s. 308—309.
- 18 Tamtiež.
- 19 Z obyvateľov, trvalo žijúcich v roku 1921 v Bratislave, sa v meste narodilo len 38,7 % osôb, v roku 1930 klesol ich podiel na 34,6 %. (Podľa Sčítání 1921/III: Tab. 61: Obyvateľstvo miest a aglomerácií s více než 20 000 obyvateli podle rodiště v číslech poměrných, s. 48; resp. Sčítání 1930/III: Tab. 1, cit. v pozn. 11.)
- 20 Podľa Sčítání 1930/IV, s. 10.
- 21 Pozri Sčítání 1930/IV: Tab. 1: Prítomné obyvateľstvo podľa spôsobu ubytovania a podľa pomeru k prednostovi domácnosti, s. 42.
- 22 Podľa Sčítání 1930/IV: Tab. 7: Domácnosti podľa počtu detí a rodičov bývajúcich u prednostu domácnosti, s. 42.
- 23 Tamtiež, s. 42.
- 24 MUSIL, J. a kol.: Lidé a sídliště. Praha 1985, s. 62—63.
- 25 Podľa Sčítání 1921/III: Tab. 2: Obyvateľstvo podľa pomeru k majiteľovi bytu, s. 13; Sčítání 1930/IV: Tab. 1: cit. v pozn. 19.
- 26 Pozri ČUKAN, J.: Zmeny v zamestnaní a

spôsobe života obyvateľov dolného Lip-
tova vplyvom priemyslu v Rybárpoli.
Rkp. kandidátskej dizertačnej práce, Bra-
tislava 1986, s. 89. Opatrovníčkami boli

najmä ženy, ktoré kvôli vlastným malým
deťom museli ostať doma, ale niekedy aj
ženy majstrov či úradníkov.

СТРУКТУРА БРАТИСЛАВСКОЙ СЕМЬИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 20-ОГО ВЕКА И ЕЕ ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Резюме

Статья ориентирована на объяснение основных детерминантов структуры браτισлавской семьи (и вместе с тем тоже на выбор супруга) в первой половине 20-ого века.

Основным исходным пунктом анализа были опубликованные результаты переписи населения в 1921, 1930 годах, затем резюме из годового переплета газеты «Пресбургер Цайтунг» (период от 1902 г. по 1922 г.) и наконец данные о 344 семьях из так называемых «Городских домов», которые построили в начале 30-ых годов. Своим характером, возрастной структурой жителей и преобладающими формами семьи они имеют много сходных признаков с населением новых жилых браτισлавских районов.

В конце 19-ого и первой половине 20-ого века были для Браτισлавы характерны обширные демографические процессы, которые повлияли на этническую, церковную и социальную структуру населения. Они выразительно отразились тоже при выборе супруга. В условиях большого города не могли действовать механизмы и нормы, характерные для тогдашней крестьянской среды. Характеристическим например является большое количество матерей-одиночек и внебрачных детей (приблизительно каждый пятый—шестой рожденный ребенок), разводы или случаи совместной жизни без брака.

В городе понизилось значение одинакого религиозного происхождения партнеров (приблизительно 20 процентов смешанных браков, их количество к настоящему дню все больше растет). Различия между занятостью и уровнем образования мужчин или женщин от-

отвигают также этот критерий, но играют важную роль в семейных отношениях. Решающим (хотя не единственным) фактором является социально-экономический статус, именно в средних и высших слоях.

С точки зрения структуры преобладали так называемые «семейные дома», состоящие из прямых родственников. Приблизительно в 16-и процентах домов жили также другие лица, прежде всего прислуга (подмастерье, служанки) и квартиранты. Со стабилизацией экономических и жилищных условий изменилось их взаимоотношение: в тридцатых годах понизилось количество квартирантов и повысилось количество служащих.

С точки зрения структуры семьи имели преимущество простые формы, малое количество лиц и поколений. Составные семьи составляли минимально 10,8 процентов, возможно немного больше (но в образе «Городских домов» только 3,5 процента). Краткое время от момента прибытия в Браτισлаву (а тем и вступления в брак) появилось здесь тоже в формах семьи. Из этого вытекает большое количество молодых браков, часто еще без детей (37,8 процентов), или с малым количеством детей.

Материал, который приобрел автор, позволяет составить модель отношений внутри семьи. Семьи опирались на экономическое превосходство мужа, который в большинстве семей являлся единственным зарабатывающим членом, в то время женщины оставались дома и заботились о доме и о детях. Эта модель социально дифференцирована. В бедных семьях был доход женщины необходимым, поэтому искали

запасные меры (работа дома, неполное рабочее время, выполнение определенных обязанностей детьми или род-

ственниками). В средних и высших слоях перенимала работу и обязанности женщины прислуга.

DIE STRUKTUR DER BRATISLAVAER FAMILIE IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS UND IHRE ENTWICKLUNGSTENDENZEN

Zusammenfassung

Der Autor richtet das Hauptaugenmerk auf die Illustration der grundlegenden Determinanten der Struktur der Familie in der Stadt Bratislava sowie auf die Wahl des Ehepartners in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Ausgangspunkt seiner Analyse waren veröffentlichte Ergebnisse der Volkszählung in den J. 1921 und 1930, weiter Exzerpte aus fünf Jahrgängen des Tagblattes „Preßburger Zeitung“ aus dem Zeitraum von 1902 bis 1922 und schließlich Angaben aus 344 Familien, die in den sog. Städtischen Häusern wohnten, welche zu Beginn der dreißiger Jahre erbaut worden waren. In ihrem Charakter, in der Alterszusammensetzung und in den überwiegenden Familienformen zeigen sie viele gemeinsame Merkmale mit den Bewohnern der neuen Wohnsiedlungen in Bratislava.

Am Ausgang des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts spielten sich in Bratislava umfangreiche demographische Veränderungen ab, die die ethnische, konfessionelle und soziale Zusammensetzung der Bevölkerung beeinflussten. Markant äußerten sie sich auch bei der Wahl des Ehepartners. Unter den Bedingungen der Großstadt konnten die Mechanismen und Normen, die für die zeitgenössische bäuerliche Umwelt charakteristisch waren, nicht mehr fungieren. Kennzeichnend ist z. B. die hohe Zahl der ledigen Mütter und der unehelichen Kinder (etwa jedes fünfte bis sechste lebend geborene Kind war unehelich), die Ehescheidungen und das Zusammenleben der Partner ohne Eheschließung. Auch die Bedeutung der konfessionellen Zugehörigkeit der Ehepartner verminderte sich (ungefähr 20 % der Ehen waren konfessionelle Mischehen, ihre Anzahl nimmt in den späteren Jahren noch zu). Der Un-

terschied im Beschäftigungsgrad und Bildungsniveau zwischen den Männern und Frauen verliert an Bedeutung, doch spielt er eine wichtige Rolle in den Beziehungen im Rahmen der Familie. Als entscheidender, jedoch nicht alleiniger Faktor erscheint der sozial-ökonomische Status des Ehepartners, besonders in den mittleren und höheren Schichten.

Hinsichtlich ihrer Zusammensetzung waren die sog. „Familienhaushalte“, bestehend aus direkten Verwandten, in der Mehrzahl. In etwa 16 % der Haushalte lebten auch andere Personen außer den Verwandten, vor allem Angestellte (Gesellen, Hausdienerschaft) und Untermieter. Mit der Stabilisierung der ökonomischen und Wohnverhältnisse veränderte sich ihr gegenseitiges Verhältnis: in den dreißiger Jahren sank der Anteil der Untermieter und die Zahl der Angestellten nahm zu.

Vom Aspekt der Struktur der Familie betrachtet überwogen die einfachen Familienformen, in denen wenige Personen und Generationen zusammenlebten. Die zusammengesetzten Familien machten 10,8 % aller Familien aus, wahrscheinlich auch noch etwas mehr; in den Familien, die in den Städtischen Häusern wohnten, betrug ihr Prozentsatz jedoch nur 3,5 %. Die Kürze der Zeit seit der Ankunft der Ehegatten in Bratislava und somit auch seit der Eheschließung äußerten sich auch in den Formen der Familie. Die Folge davon ist eine hohe Anzahl junger Ehen, oft noch kinderloser (37,8 %) bzw. mit wenigen Kindern.

Das gesammelte Material ermöglicht es, ein Modell der innerfamiliären Beziehungen zu konstruieren. Sie beruhen auf dem ökonomischen Übergewicht des Mannes, der in den meisten Familie das einzige er-

werbstätige Glied war, während die Frau zuhause blieb, den Haushalt führte und die Kinder betreute. Dieses Modell war jedoch sozial differenziert. In armen Familien war öfters auch das Einkommen der Frau unerlässlich um einen gewissen Lebensstandard zu gewährleisten, deshalb suchte man Er-

satzlösungen: Heimarbeit, verkürzte Arbeitszeit, Verlagerung mancher Pflichten auf die Kinder oder auf Verwandte. In den mittleren und höheren Schichten übernahm eine spezialisierte Dienerschaft die Arbeiten und Pflichten der Frau.

Ulička na Vydrici asanovaná v 60. rokoch. Foto J. Hofer v 30. rokoch. Uverejnené v knihe K. Benyovszky: Malerische Winkel und Höfe aus dem alten Pressburg. Bratislava 1932. Repro H. Bakaljarová

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 35, 1987, číslo 2—3

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVICOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,
PhDr. Peter Slavkovský, CSc., PhDr. Vie-
ra Urbancová, CSc.

Redakcia 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národné-
ho povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 40,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1987

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой
Академии Наук

Год издания 35, 1987 №2—3

Издается четыре раза в год
«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Зора
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 35, 1987, Nr. 2—3. Erscheint vier-
mal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 35, 1987, No. 2—3

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Année 35, 1987, No. 2—3

Paraît quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

